

Samma gamla kapitalism - en inledning

Det talas ständigt om att vi lever i en ny tidsålder – i tjänstesamhället, informationsamhället, kunskapssamhället, det postindustriella samhället, det postmoderna tillståndet, den nya ekonomin eller historiens slut. I denna nya värld sägs de gamla ekonomiska lagarna ha satts ur spel. Den gamla arbetarklassen påstås också ha dött ut och ersatts av en enda stor medelklass, samt en marginaliserad underklass, som hopplöst halkar efter.

Visst har det skett stora förändringar, som gör att de senaste 25 åren radikalt skiljer sig från de 25 föregående åren. Men innan vi går in på dessa är det viktigt att slå fast att alla dessa förändringar skett inom samma gamla kapitalistiska system, med dess grundläggande sociala relation mellan arbete och kapital. Det är till och med så att det är i denna kamp mellan arbete och kapital som förändringarna har sitt ursprung.

Marx har förenklat beskrivit kapitalets kretslopp på följande sätt:

1. Kapital, i form av pengar, används till att köpa varorna arbetskraft och produktionsmedel.
2. Med hjälp av arbetskraften och produktionsmedlen sker sedan själva produktionen, den process där arbetarna genom sitt arbete skapar ett större värde än vad som ursprungligen sattes in i produktionen. Denna förmåga hos det mänskliga arbetet att skapa ett mervärde är det som gör det möjligt för kapitalet att växa.
3. Men för att detta mervärde ska realiseras måste varorna säljas på en marknad.
4. När kapitalet nu åter omvandlats till sin pengaform börjar processen om från början, och det växande kapitalet måste gång på gång investeras på ett sådant sätt att det fortsätter att växa.

Bakom vart och ett av dessa steg döljer sig mänskliga relationer, människor som måste tvingas bete sig på det sätt som kapitalet önskar om cirkulationen ska fortgå.

I steg ett handlar det för kapitalet om att tvinga in människor i det kapitalistiska systemet och förmå dem att använda sig själva, sin arbetsförmåga och kreativitet till att skapa mervärde åt kapitalet. Mot detta har den tilltänkta arbetskraften alltid värt sig, försökt hitta andra vägar till försörjning, eller försökt sälja sig så dyrt som möjligt. Aktuella exempel på hur kapitalet försöker förmå folk att arbeta, och det till så låga löner som möjligt, är genom hot om arbetslöshet, ökad kontroll av arbets sökande, och rena tvångsprogram för de som söker a-kassa eller socialbidrag.

I det andra steget handlar det för kapitalet om att förmå arbetarna, som nu tvingats in i produktionen, att arbeta så mycket som möjligt, medan arbetarna kämpar emot. Med detta följer en kamp om arbetsdagens längd, om raster och mikropauser och om arbetets intensitet. Arbetarna försöker på olika sätt förenkla arbetet, få pauser, mildra ackorden och så vidare, medan kapitalet försöker uppnå full kontroll över arbetsprocessen, för att framtvinga arbetarna alla knep och få dem att arbeta ännu effektivare.

Också det tredje steget, där de producerade varorna ska säljas, är fullt av konflikter. För att realisera mervärdet måste människor förmås att köpa varorna. Olika kapital kämpar ständigt om att erövra nya marknader och enorma summor läggs ned på marknadsföring. Kapitalet försöker också på olika sätt manipulera priserna för att öka sina vinster, t.ex. genom monopol på livsnödvändiga varor såsom livsmedel, energi eller mediciner. Å andra sidan kämpar arbetarna för att sänka priset, på t.ex. boendet, livsmedel eller kollektiva transporter.

Arbetarklassen är på så sätt aldrig ett passivt offer, utan kämpar alltid aktivt – medvetet eller omedvetet – för att förbättra sina villkor, och bidrar på så sätt ständigt till att förändra kapitalismen, genom att tvinga kapitalisterna till att ständigt söka nya vägar till kontroll och utsugning. Genom denna ständiga klasskamp, som ibland sker i det fördolda, ibland hotar kasta hela samhällsordningen över ända, är kapitalismen ett oerhört dynamiskt system som ständigt förändras och söker nya vägar. Till dynamiken kommer också de olika kapitalens konkurrens med varandra, där de ständigt är tvungna att försöka pressa ut maximalt arbete ur sina arbetare, för att producera mer och billigare än konkurrenterna, och få sitt kapital att växa snabbare.

Klassammansättning

Kapitalet strävar efter att växa i all oändlighet, men samtidigt hotar kapitalets kretslopp att skapa så våldsamma klassmotsättningar och så allvarliga kriser att hela samhällssystemet går under. På olika sätt måste kapitalet därför på ett samhälleligt plan hantera arbetarklassen. Det sker genom en mångfald av strategier: genom sociala eftergifter och kompromisser, genom att söndra arbetarklassen och ställa olika grupper mot varandra, genom repression och kontroll. För alla dessa strategier är kapitalet i behov av en statsapparat. Till kampen om kapitalets kretslopp läggs på så sätt också kamp om kontrollen av statsapparaten, om olika välfärdsinrättningar och inte minst en kamp om ideologi och kultur.

En viktig aspekt av klasskampen berör klassammansättningen. Kapitalets strävan är att den enskilde arbetaren ska vara så utbytbar som möjligt, för att hela tiden kunna plocka in exakt det antal arbetare de behöver, och hålla konkurrensen mellan arbetarna om jobben uppe. Kapitalet är egentligen inte alls intresserad av det konkreta arbete en viss arbetare utför, om ett visst arbete resulterar i en bil, en hamburgare eller ett dataprogram. Dess intresse rör istället

endast arbetets förmåga att skapa mervärde, där det endast är det abstrakta arbetet, arbetet som sådant, som är intressant – inte vad som produceras. På så sätt likställs i princip alla arbetare i det att de reduceras till sin mervärdesskapande förmåga och för kapitalet helst endast ska vara helt utbytbara varor på en arbetsmarknad, för att hela tiden kunna pressa löner och arbetsvillkor maximalt. Detta är dock ingen entydig tendens då en del arbetsuppgifter fortfarande är kvalificerade eller halvqualificerade – t ex med en lång upplärningstid, även om ingen yrkeskunskap krävs. Detta gör att kapitalet är i behov av åtminstone grupper av fast anställda, lojala arbetare för att kunna hålla produktionen igång.

För att behålla sin makt över den arbetarklass som homogeniseras som abstrakt arbete på arbetsmarknaden är kapitalet tvunget att splittra arbetarklassen, och ställa olika grupper mot varandra. För att göra detta används de hierarkiska strukturer som finns till hands, grundade på sådant som kön, ålder, etnicitet och nationalitet. Inom den enskilda fabriken införs en omfattande lönehierarki, liksom mellan olika branscher, och mellan olika områden i den internationella arbetsdelningen. Ständigt skapas också nya splittringar: mellan offentligt och privat anställda, mellan de som har arbete och de som inte har, mellan fast anställda och tillfälligt anställda. (1)

Splittringen och mångfalden av hierarkier övervinns gång på gång genom arbetarklassens kamp, då nya grupper finner varandra och gör gemensam sak. Kapitalet svarar då i sin tur med att omstrukturera arbetarklassen på nytt och finna andra vägar till splittring. Produktionen på den enskilda arbetsplatsen kan omorganiseras, eller produktionen kan flyttas till andra regioner, eller andra länder, för att undkomma militanta arbetare eller höga lönekostnader. Andra exempel är när branscher som tidigare dominerats av svarta arbetare flyttar till områden med vita arbetare, eller när vissa industrigrenar – t.ex. elektronikindustrin i USA – byter ut manliga arbetare mot kvinnliga och feminiserar produktionen. (2) På så sätt omskapas ständigt arbetarklassen genom kapitalets ständiga rörelse och förändring. Men samtidigt förändras också kapitalets sammansättning ständigt genom att arbetarklassen finner nya vägar till motstånd och övervinner sin splittring.

Välfärd och klassöverenskommelse

Under 1800-talet var det vanligt att utsugningen ökade genom att kapitalet förlängde arbetsdagen, men när arbetarna kämpade sig till först tolv, sedan tio och slutligen åtta timmars arbetsdag begränsades den möjligheten. Istället försökte nu kapitalet att öka intensiteten och takten i arbetet. (3) Till en början var det svårt eftersom arbetarna fortfarande hade stor kontroll över produktionsprocessen och själva kunde påverka arbetstakten.

Kapitalets svar på problemet blev taylorism och fordism. Taylor delade upp arbetet i en mängd moment, som lättare kunde bevakas och var så enkla att en maskin kunde bestämma takten. 1914 band Ford arbetarna än hårdare till maskinernas tempo genom att introducera löpande bandet på sina bilfabriker. Produktiviteten ökade explosionsartat och det blev möjligt att producera bilar tio gånger snabbare än tidigare. Konkurrenterna följde snabbt efter och fordismen spreds till nya branscher. Under första världskriget slog den nya tekniken igenom på bred front.

Under 30-talets krisår blev det uppenbart även för systemets förvarare att ”den fria marknaden” inte överlevde på egen hand och på olika sätt experimenterade såväl New deal-liberalerna i USA och nazisterna i Tyskland som socialdemokratin i Sverige med ökade statliga ingrepp i ekonomin. Först genom krigsrustningen och andra världskrigets massiva kapitalförstörelse skapades på nytt förutsättningarna för en långsiktig expansion.

Efter kriget fanns därför ett enormt utrymme för en expansion, men samtidigt fanns det ett tryck från arbetarklassen med krav på få del av de skapade värdena. Genom kris, krig och stöd till fascismen hade kapitalismen tappat legitimitet och överallt krävde människor en radikalt annan samhällsordning än den som kastat dem in i kriget. Det var därför nödvändigt för den härskande klassen att skapa ett system som, samtidigt som det tillgodosåg en del av arbetarklassens behov, avvärjde den genom att inlämna den i systemet.

Allt detta ledde till att staten kom att spela en större roll än tidigare. Genom offentliga investeringar skulle staten gå in och utjämna konjunkturerna och hålla efterfrågan öppen. Staten skulle också vara garant för klassarbetet och de centrala avtalen mellan arbetsgivare och fackföreningar. Staten svarade också, genom offentlig sektorns utbyggnad, i ökad utsträckning för arbetarklassens reproduktion och utbildning. Dessutom kom staten att spela en stor roll för rationaliseringen och utvecklingen av industrin och kom också att utgöra dess främsta kund, inte minst genom militären, som under kalla krigets kapprustning kunde förse industrin med ständigt nya order.

Under en 20-årsperiod, fram till 60-talets slut, följde en tillväxtperiod som saknar motstycke i kapitalismens historia, med ständigt ökande produktivitet och extremt få öppna konflikter på arbetsmarknaden. Många trodde att kriser tillhörde historien och att alla samhällsproblem kunde lösas med central planering och social ingenjörskonst. Från borgerligt håll talades det om ”ideologiernas död”. Visserligen ökade tempot hela tiden vid de löpande banden, men samtidigt steg också reallönerna i takt med tillväxten och den offentliga sektorn byggdes ut.

Men under ytan hopade sig problemen. I konkurrens med varandra tvingades kapitalisterna att hela tiden investera en allt större del av vinsten i ny effektivare teknik som skulle öka produktiviteten och utsugningen av arbetarna. För att det skulle gå runt var det nödvändigt att utsugningsgraden hela tiden ökade så mycket att investeringarna kunde betalas och gå med vinst. Det innebar att gapet mellan den totala produktionen och arbetarnas andel av denna var tvunget att hela tiden öka.

För att ekvationen skulle gå ihop var arbetarklassen tvungen att finna sig i ökad utsugning, ständigt uppdrivet tempo och en minskande andel av den totala produktionen.

Arbetarklassen revolterar

Men det fanns en gräns för hur mycket arbetarna var beredda att gå med på. Under ytan av samförstånd och klassfred växte frustrationen över det uppdrivna tempot, den tayloristiska kontrollen över arbetet och de byråkratiska fackföreningar som alltmer fjärrade sig från medlemmarnas intressen. Snart exploderade missnöjet. 1968 revolterade arbetarna och studenterna i Frankrike genom generalstrejk, massdemonstrationer och fabriksockupationer. 1969 var det de italienska arbetarnas tur att resa sig i vad som kom att kallas ”den heta hösten”. Årsskiftet 1969-70 gick de svenska gruvarbetarna ut i vild strejk, vilket blev startskottet för en våg av vilda strejker under 70-talet. I de amerikanska ghettona rasade kravaller och 1971 gick arbetarna på det största bilföretaget, General Motors, ut i strejk. Samtidigt skedde också resningar på många håll i tredje världen, med strejker, kravaller och väpnad kamp. Det blev svårare för kapitalet att disciplinera arbetskraften och få den att överhuvudtaget jobba. 1969 sa t.ex. varannan anställd vid Volvos verkstäder upp sig och vid Torslandafabriken strejkade arbetarna vilt i början av 70-talet. Genom sin kamp lyckades arbetarna höja lönerna, tillkämpa sig nya välfärdsreformer och stoppa kapitalets krav på ökad produktivitet.

Genom den framgångsrika kampen påskyndades kapitalets kris. När kapitalet hade varit i behov av att pressa tillbaks arbetarnas andel av produktionen och öka produktiviteten, möttes de istället av kamp för högre löner och nya välfärdsreformer, samtidigt som arbetarna vägrade finna sig i ständigt högre tempo och istället krävde mer makt över arbetet. Från mitten av sextioalet till tidigt åttiotal föll de genomsnittliga vinsterna för företagen i de sju ledande industriländerna från cirka 20% till ungefär 10%. Från sextioalet till mitten av sjuttioalet sjönk vinstandelen i svensk industri från omkring 25% till bottennoteringen 15%. Vinsterna blev för låga för att kapitalet skulle investera, samtidigt som lönerna var för låga för att arbetarna skulle kunna konsumera de massproducerade varorna. Marknaden för bilar, TV-apparater och vitvaror – de varor som bidragit till den långa tillväxtperioden – började bli mättade.

Kapitalet slår tillbaka

För kapitalet var naturligtvis en situation där arbetarklassen revolterade och vinsterna föll ohållbar och de började genast omorganisera sig och gå till attack för att återerövra vad de förlorat. Klassarbetet sades upp och välfärdspolitikerna övergavs, när dessa i alla fall inte dög som disciplineringsinstrument. Inte heller var den keynesianska konjunkturpolitiken intressant när den uppenbart inte kunde stoppa kriser längre. Också bindningen till en nationell marknad och masskonsumtionen – idén att de massproducerande arbetarna också skulle konsumera upp de producerade varorna – blev mindre intressant, när de inhemska marknaderna var mättade på många viktiga konsumtionsvaror. Istället gick kapitalet nu till attack:

Arbetslösheten har drivits upp, vilket ökat konkurrensen mellan arbetare, satt press på lönerna och möjliggjort för kapitalet att genomdriva en lång rad försämringar vad gäller arbetsförhållanden, arbetstider och anställningsvillkor. För att massarbetslösheten ska bli riktigt effektiv infördes också hårdare krav på arbetsökande och försämrade villkor för arbetslösa, samt en flexiblare arbetsmarknad där de tillfälliga anställningarna drastiskt ökade.

Lönerna har pressats tillbaks, så att de inte längre – som under efterkrigsperioden – följer produktivitetens utvecklingen. I Sverige ökade industriarbetarnas reallöner med 3% per år under perioden 1960 till 1975, medan de endast ökade steg 0,3 procent årligen, de följande 20 åren. I USA har försämringen varit än mer drastisk och lönerna har pressats tillbaks så mycket att industriarbetarna idag har reallöner som är lägre än på 70-talet. (6) På så sätt har kapitalet kunna tillskansa sig ökade vinster trots att ekonomin växt långsammare.

Råvarupriserna har sänkts. Genom skuldcris och påtvingade strukturprogram från världsbanken och IMF har fattiga länder tvingats till ensidig råvaruexport. Följden har blivit överproduktion och kraftigt fallande råvarupriser. Detta har satt stopp för den standardhöjning som skedde i många fattiga länder under 60- och 70-talet och vidgat klyftorna mellan fattiga och rika länder.

Mager produktion och just-in-time har införts inom såväl industrin som delar av tjänstsektorn, för att effektivare utnyttja arbetarna och pressa ur dem mer merarbete, vilket vi återkommer till längre fram i artikeln.

Finansmarknad, handel och produktion har globaliserats. Genom att finansmarknaden avreglerats kan det rörliga finanskapitalet snabbt flyttas dit vinstchanserna är störst. Den avreglerade finansmarknaden begränsar också de enskilda regeringarnas handlingskraft och gör att dessa kan skylla impopulära beslut på internationella spekulanter.

Genom att handelshinder rivs och allt fler områden genom Gatt-avtal öppnas upp för utländskt kapital så ökar den internationella konkurrensen om marknader, och trycket över hela världen på högre produktivitet, minskade kostnader, och återhållna löner och sociala utgifter. Tidigare stängda marknader, såsom länderna i Östeuropa, eller tidigare hårt reglerade marknader, som de sydasiatiska ”tigerekonomierna”, har också öppnats upp på vid gavel.

Produktionen har också internationaliserats, för att kapitalet effektivare ska kunna utnyttja den internationella arbetsdelningen och integrera hela kedjan av underleverantörer, från de fattigaste hem- och fabriksarbetare i tredje världen uppåt i hierarkin till sammansättningsfabrikerna i nord, och kunna spela ut olika underleverantörer mot varandra. (7)

Kapitalets ständiga hot om att flytta produktionen från nord till syd är däremot oftast en bluff, vars syfte är att skrämja arbetarna till försämrade löner och arbetsförhållanden. Endast en fjärdedel av företagets investeringar sker i fattiga länder och endast en tiondel av arbetslösheten i nord kan kopplas till flytt av industri till fattiga länder, och detta har främst berört textilindustri och lätt elektronik. (8)

Den offentliga välfärden har monterats ned. Genom skattesänkningar och privatiseringar av sådant som sjukvård, utbildning och kollektiva transporter har kapitalet fått tillgång till offentliga medel. Nedmonteringen av offentlig service handlar också om att slå tillbaka tidigare framgångar arbetarklassen vunnit och att öka konkurrensen på arbetsmarknaden.

Kapitalets offensiv har medfört att arbetarklassen omstrukturerats. En stor grupp har förlorat arbetet, en annan har tvingats in i tillfälliga anställningar. Men också de som behållit jobben har fått se hur produktionsprocessen omformats och olika verksamheter sålts ut och lagts på entreprenad.

Har kapitalismen segrat?

Det kan tyckas som om kapitalismen är stark. Genom de förändringar som räknats upp har kapitalisterna åter lyckats höja sina vinster. Men bakom dessa nya vinster finns ingen ny ”guldålder”, med hög tillväxt och stora produktivitetsoökningar. Vinsterna har skett tack vare att arbetarklassen pressats tillbaka, fått en allt mindre del av produktionen och tvingats till hårdare arbete. Fortfarande brottas kapitalet med mättade marknader och dålig lönsamhet på investeringar. De enorma vinster kapitalet samlat på sig satsas inte på produktiva investeringar. Istället går alltmer till olika former av spekulation, med ständiga bubblor, och risk för krascher. Vi har gång på gång sett hur kapitalets desperata jakt på kortsiktiga vinster lett till att kurvorna rusat i höjden: fastighetsmarknaden i Japan, de sydostasiatiska ”tigerekonomierna”, IT-bolagen, den amerikanska börsen, osv. Men ständigt har dessa bubblor spruckit. Allt tal om en krisfri kapitalism har också kommit på skam nu när den kapitalistiska ekonomin går in i sin fjärde svacka sedan 70-talet. Just nu ser det ut som om USA, Japan och EU kommer att gå in i en samtidig recession, vilket skulle innebära en djup kris för den kapitalistiska världsekonomin i dess helhet.

När lönerna nu inte stigit i takt med produktiviteten, och när de lönsamma investeringarna är för få, har också en allt större del av det ekonomiska överskottet gått till lyxkonsumtion åt kapitalisterna och det skikt av höga tjänstemän som står dem närmast. En del av lyxkonsumtionen består i att överklassen konsumerar privata tjänster, anställer pigor, trädgårdsmästare, chaufförer osv, vilket på inget sätt är produktivt för ekonomin, utan endast en del av de rikas konsumtion.

På många sätt är systemet mer sårbart idag. Genom regleringar av kapitalströmmar och en växande offentlig sektor kunde kriser tidigare dämpas. Den möjligheten har idag till stor del tagits bort. Tidigare bands också arbetarklassen upp i systemet genom socialdemokratiska partier, fackföreningar, växande reallön och en social välfärd. Men idag har denna legitimitet försvunnit och misstron mot det politiska systemet växer i hela västvärlden.

Det är också viktigt att komma ihåg att ”globaliseringen” och olika nyliberala reformer inte sker av sig själva, utan är resultatet av tusen och åter tusen beslut fattade av företagsledning, politiska församlingar, och internationella institutioner. Vart och ett av dessa beslut är också möjligt att bekämpa och det är inte alls säkert att resultatet i slutändan gagnar kapitalet.

Arbetslösheten blir inte lika effektiv som det var tänkt om folk vägrar ta vilka jobb som helst och hoppar av söka-jobb-programmen. Strukturrationaliseringarna i tredje världen möts ofta av kravaller, som många gånger tvingat IMF och Världsbanken att backa. I Bolivia sålde regeringen, på Världsbankens inrådan, ut vattenbolaget till ett privat företag, som chockhöjde priserna. Massdemonstrationer med hundratusentals människor förmådde regeringen att dra tillbaka försäljningen.

Nedskärningar inom offentlig sektor har också på sina håll mött kraftigt motstånd. 1995 tvingade en storstrejk bland franska offentligtanställda samt massdemonstrationer regeringen att dra tillbaka nedskärningar av pensioner och besparingar inom sjukvården. Idag rasar striden i Argentina, med strejker, massdemonstrationer och arbetslösa som genomför vägblockader mot regeringens åtstramningsprogram, där en del av programmet nu senast var 13 procentiga löne- och pensionssänkningar, och utgången är inte given.

På arbetsplatserna sker dagligen en kamp, där det inte alls är säkert att kapitalets nya metoder att organisera produktionen ger önskat resultat. Som vi ska se kan dessa lika gärna bli till vapen i arbetarnas händer.

Under de senaste åren har också själva globaliseringen, symboliserad av toppmöten inom IMF, Världsbanken, WTO, G8, EU och Nafta, utsatts för ett allt starkare motstånd, med tiotusentals eller hundratusentals motdemonstrationer.

Klassammansättningen i Sverige

Även om kapitalet på många sätt globaliserats, så har nationalstaten på intet sätt spelat ut sin roll. Nästan samtliga av de multinationella företagen har sin bas i ett land, där företagsledningen sitter och vinsterna samlas. Med ytterst få undantag finns dessa företag i Nordamerika, Europa eller Japan. Alla dessa företag är beroende av den egna staten på en mängd sätt; ekonomiskt, juridiskt, politiskt och i vissa fall militärt. Det är alltså inte sant att kapitalet blivit nationsfritt. Nationalstaten är fortfarande en grundläggande organisatorisk enhet inom kapitalismen, även om dess roll håller på att förändras, och dess handlingsutrymme kringskärs. Under den nuvarande ekonomiska nedgången ropar företagen dessutom åter på ökat stöd och aktivare statliga insatser. I ”kriget mot terrorism” har vi också sett vilken avgörande roll den amerikanska staten spelar för att tillgodose oljebolagens krav på kontroll över Centralasiens oljefält och på säkra oljetransporter via en pipeline genom Afghanistan och Pakistan.

Det är viktigt att alltid komma ihåg att arbetsdelningen och arbetarklassens sammansättning måste ses i ett globalt

sammanhang. Men samtidigt är det också nödvändigt att gå in på enskilda nationer för att se hur klassammansättningen konkret kommer till uttryck inom olika delar av världen, och förstå vilka specifika förutsättningar för kampen detta innebär.

Hur ser då situationen ut i Sverige? Det har talats mycket om att arbetarklassen mer eller mindre dött ut och ersatts av en stor medelklass, vilket ryckt undan grunden för klasskampen och arbetarrörelsen. Enligt den offentliga statistiken utgjorde arbetare 1990 48,5% av befolkningen, tjänstemän 45% och företagare 6,5%.

I tidskriften *Motströms* hävdar Ankarloo att dessa siffror är vilseledande och går in för att närmare skärskåda vad som döljer sig bakom betäckningen "tjänstemän". (9) I statistiken delas tjänstemännen in i tre grupper: lägre tjänstemän, tjänstemän på mellannivå och högre tjänstemän med ledande befattning. Gruppen lägre tjänstemän kan, enligt Ankarloo, utan vidare räknas till arbetarklassen. Hit räknas "de som har arbeten som kräver två års utbildning efter grundskolan eller mindre". De som återfinns i den kategorin har lika lite att säga till om, är lika ofria i arbetet och har samma levnadsvillkor, som de som räknas till arbetare. Till lägre tjänstemän hör yrken som vaktmästare, biblioteksbiträden och telefonister. Hit hör också den växande grupp av framförallt lågbetalda kvinnor som arbetar på callcenter och bemanningsföretag. Med de lägre tjänstemännen inräknade i arbetarklassen blev klassens andel av arbetskraften 64,5%

Nästa grupp, tjänstemän på mellannivå, som inte lika självklart räknas till arbetarklassen, utgör 18% av arbetskraften. Här återfinns t.ex. tekniker och beredare inom industrin, utan chefsposition. Här återfinns också offentliga sektorns kvinnodominerade yrkesgrupper med längre utbildning, såsom lärare, sjuksköterskor, socionomer och bibliotekarier. Historiskt har dessa grupper inte räknats till arbetarklassen, och de ser sig inte själva som arbetare. På olika sätt kan de också sägas delta i en form av ideologiproduktion och ha vissa maktfunktioner, t.ex. läraren gentemot eleverna, eller socionomen gentemot klienterna. Men samtidigt står de vad gäller löner, behov av en offentlig sektor, och även möjlighet att påverka sin arbetssituation, definitivt närmare arbetarklassen än skiktet av högre tjänstemän. Under de senaste årtiondenas nedskärningar av den offentliga sektorn och krav på rationaliseringar har dessa grupper dessutom ofta fått sin arbetssituation drastiskt förändrad och de ligger nu i topp bland yrken där stressen tilltar. Den kamp som lönearbetare i denna grupp för, för högre löner, bättre arbetsförhållanden osv måste också ses som en del av klasskampen.

Kvar av tjänstemännen finns nu bara 10,8% högre tjänstemän, där det privata näringslivets och den offentliga sektorns olika chefsbefattningar ingår. Denna grupp har högre kontroll över sin egen arbetssituation än andra, har underordnade de kan kontrollera och bestämma över och åtnjuter ofta olika förmåner som vanliga löntagare sällan har. Bland toppskiktet finns de för vilka lönen spelar allt mindre roll, dessa har tillgång till optioner, aktier, bonus och förtur till privata sjukhus.

För att sammanfatta bilden:

Arbetare: 64,5%

Mellanskikt, närstående arbetarklassen: 18%

Mellanskikt, närstående kapitalet: 10, 8%

Företagare: 6,5%

Detta ger en helt annan bild av samhällsutvecklingen och styrkeförhållandet mellan klasserna än den gängse som sprids i massmedia. Snarare än att klasserna dött ut är det så att den absoluta majoriteten, 82,5%, har intressen som dramatiskt skiljer sig från den minimala klicken kapitalister och den tiondel av befolkningen som utgör privilegierade lönearbetare. Det är mellan den lilla klicken på toppen, kapitalisterna samt deras hantlangare, och resten av befolkningen, som den stora klyftan finns.

Men med detta har vi endast konstaterat att ryktet om arbetarklassens död är tämligen överdrivet – inte sagt något om hur arbetarklassen idag ser ut. Innan vi går in på de olika delarna av arbetsmarknaden finns två genomgående förändringar som radikalt påverkat arbetarklassens sammansättning. Den första är kvinnornas massiva intåg på arbetsmarknaden under efterkrigstiden, framförallt inom offentlig sektor. Det har gjort att kvinnornas andel av den yrkesverksamma arbetarklassen har ökat och att kvinnor idag utgör en majoritet av arbetarklassen. Enligt Greider, som räknar med en något mindre arbetarklass än Ankarloo, tillhör två tredjedelar av kvinnorna arbetarklassen, mot hälften av männen. (10) Det hierarkiska förhållandet mellan kvinnor och män utgör den kanske mest grundläggande skiktningen av arbetarklassen, vilket blir tydligt då kvinnor är kraftigt överrepresenterade när det gäller otrygga anställningar, bemanningsföretag och callcenter. Kvinnor utgör också en stor majoritet av arbetarna inom den offentliga sektorn. Den andra stora förändringen är att invandrarnas andel av arbetarklassen ökat, så att var sjunde arbetare idag har invandrarbakgrund. (11)

Arbetslösa

I början av 90-talet steg arbetslösheten brant till över 10%. Under senare år har den sjunkit något, men den ligger fortfarande kvar på en nivå som är flera gånger högre än under den "fulla sysselsättnings" dagar. Totalt är idag 7,5% registrerade som arbetslösa (5,6 som öppet arbetslösa, 1,9% i arbetsmarknadsåtgärder). Arbetslösheten är mycket ojämnt fördelad över landet, med 13,4% i Norrbotten, mot 4,1% i Stockholms län. (12) I stora delar av Sverige, framförallt

utanför storstadsområdena, är hotet om arbetslöshet fortfarande påtagligt, med den press på arbetsförhållanden och löner som detta medför. Till den officiella arbetslöshetsstatistiken måste dessutom läggas de grupper, bland annat förtidspensionerade, som av olika anledningar helt ställts utanför arbetsmarknaden. Vi har den senaste tiden på nytt sätt hur varslen duggat tätt, till följd av nedgången i ekonomin. Troligtvis kommer vi också inom snar framtid åter att se hur arbetslösheten stiger.

Men för att arbetslösheten ska tjäna sitt syfte är det nödvändigt att de arbetslösa verkligen är med och konkurrerar på arbetsmarknaden. Tidningen *Aufheben* menar att den massarbetslöshet den nyliberala offensiven skapade endast delvis fyllde sitt syfte, då alltför många arbetslösa hamnade helt utanför arbetsmarknaden, och antingen var för odisciplinerade eller okvalificerade för att verkligen vara med och konkurrera. *Aufheben* menar att det är utifrån detta man ska förstå den europeiska socialdemokratins nya arbetsmarknadspolitik, som inte längre handlar om att skapa full sysselsättning, utan om att göra de arbetslösa aktiva och anställningsbara, med arbetssökandet som en heltidssysselsättning. På så sätt försöker man åstadkomma, med statliga insatser, det som den rena nyliberalismen inte kunde åstadkomma: en verklig konkurrens om jobben, och en arbetskraft som kan motsvara kapitalets behov av flexibilitet, och arbetare som kan hoppa in på olika deltidjobb och tillfälliga anställningar. I högkonjunktur innebär detta att kapitalet inte behöver konkurrera med varandra på samma sätt om den arbetskraft som finns, i lågkonjunktur innebär det att hotet mot de med jobb och pressen på att sänka kraven ökar. (13)

I Sverige är aktivitetsgarantin (AGA:n), där den arbetslösa ska hållas aktiv och arbetssökandet bli en heltidssysselsättning, ett aktuellt exempel på detta. AGA:n gäller långtidsarbetslösa, men också dem som arbetsförmedlingen bestämmer riskerar att bli långtidsarbetslösa. Redan vid första besöket på arbetsförmedlingen klassificeras arbetssökanden och placeras in i olika kategorier. Om någon klassificeras som potentiellt långtidsarbetslös och stoppas in i AGA:n så måste den personen ta de kurser och praktikplatser som erbjuds, i annat fall så går hon/han miste om bidragen.

Om man väl hamnat i AGA:n så skrivs man aldrig ut, annat än om man får ett ”riktigt” jobb eller börjar på en ”riktig” utbildning. Då kursutbudet är litet och samordningen, som ofta privatiserats, dålig så innebär det att arbetslösa kan tvingas gå om samma kurs både en och två gånger. Många kurser håller dessutom en så låg kvalitet att de upplevs som rent förnedrande av de arbetslösa som tvingas gå dem.

Med hjälp av AGA:n har arbetslösheten gjorts till en heltidssysselsättning, men utan några som helst rättigheter för de arbetslösa, vilka tvingas till rena idiotuppgifter.

Även för andra arbetssökanden, som står utanför AGA:n, har kontrollen ökat i och med ändrade a-kasseregler. Enligt de nya reglerna är en arbetssökande tvungen att efter hundra dagar ta jobb också på andra orter än den egna bostadsorten och inom andra yrken än det egna, annars sänks ersättningen. Dessa regler har medfört att antalet fall av ifrågasatt utbetalning av a-kassa ökat med 23% sedan februari i år. (14)

Tillfälliga jobb

1999 hade över en halv miljon tillfälliga anställningar, vilket motsvarade 15,8% av alla anställda i Sverige. (15) Till de tillfälliga anställningarna räknas vikariat, provanställningar, praktikarbete, säsonganställning, projektanställning och behovsanställning. Två trender är tydliga. Dels har de tillfälliga anställningarna ökat under hela 90-talet, dels har de mest osäkra formerna, timanställning och tillfälliga behovsanställningar ökat mest. Enligt en artikelserie i *Aftonbladet* har de osäkra timanställningarna fyrdubblats. (16) Bland de som har tillfälliga jobb är både kvinnor och invandrare kraftigt överrepresenterade.

Genom visstidsanställningarna kan företagen plocka in folk när de behöver, för att anpassa sig efter konjunktur och efterfrågan hos kunderna. Arbetsstyrkan på företagen omskapas ständigt, då folk kommer och går, och det blir en uppdelning mellan de som har fast anställning och de som tillfälligt hoppar in, där de senare ofta hamnar utanför, vilket splittrar upp arbetarklassen. De tillfälligt anställdas otrygga ställning gör det svårare för dem att göra motstånd på arbetsplatsen, eftersom de lätt kan ersättas med andra, vilket naturligtvis inte ska förstås som att det är omöjligt. Vid t.ex. en strejk på en av Ducatis fabriker i Italien var arbetarna från bemanningsföretagen de drivande och mest militanta. Även den fast anställda kärnan på företagen får en högre arbetspress, genom att de återhämtningsperioder som normalt brukar finnas när efterfrågan sjunker, elimineras ur systemet. På så sätt är de tillfälliga anställningarna ett sätt att ta kontroll över alla arbetares tid och använda den maximalt för att öka vinsterna.

Industriarbetet

Bakom talet om arbetarklassens död ligger ofta föreställningen om att industrisamhället tillhör det förgångna, eller att det idag helt har flyttat till länderna i tredje världen. Enligt den officiella statistiken var det 1996 411 118 arbetare som arbetade inom industrin, och 227 425 tjänstemän, vilket ju fortfarande innebär en ansenlig del av den totala arbetskraften. (17) Jämfört med 1960-talets slut, då närmare två miljoner var anställda inom industrin innebär det förvisso en kraftig minskning.

Denna minskning är dock delvis en statistisk synvilla. En undersökning från 1996 visade att andelen sysselsatta inom industrin och industrianknutna tjänster legat konstant sedan 1950-talet. Det som skett är istället att industriproduktionen splittrats upp. Olika tjänster kopplade till produktionen har lagts ut på entreprenad eller ombildats till självständiga bolag, samtidigt som stora delar av produktionen lags ut på en växande kedja av underleverantörer.

Statistiskt medför det att ekonomer, administratörer, telefonister, städare och kökspersonal som tidigare räknades till industrin, nu, när städningen lagts på entreprenad, telefonsjälstjänsterna tagits över av callcenter och administrationen bolagiserats, räknas till tjänstesektorn.

Visst är industrin hela tiden utsatt för konkurrens, där kapitalet flyttar delar av produktioner till länder i Östeuropa eller tredje världen, eller rationaliserar bort anställda genom effektiviseringar. Men samtidigt utgör industrin fortfarande själva motorn för kapitalackumulation, och en mycket stor del av tjänstesektorn är direkt till för att serva industrin, eller hänger samman med industrin då den transporterar varor, distribuerar varor, eller sysslar med reklam och marknadsföring. Antalet arbetare inom industrin har minskat, men de som är kvar producerar idag mer än någonsin tidigare, och ett tjänstesamhälle utan industrin i botten är knappast tänkbart.

Det påstås ibland att löpande bandet i princip skulle ha försvunnit inom industrin och arbetet blivit mer mänskligt. Men ingenting kan vara mer felaktigt. Det som hänt är snarare att löpande bandet dels intensifierats, dels expanderat till nya områden. Istället för ”postfordism” handlar det om en utvecklad och förfinad fordism.

Mager produktion, *kaitzen* och *just-in-time* har blivit honnörsord de senaste decennierna. Lager ska minimeras, istället ska komponenter komma från underleverantörerna till sammansättningsfabriken och från sammansättningsfabriken till kunderna *just-in-time*. Vinsterna med detta är flera. Dels minimeras det kapital som ligger bundet utan att förränta sig. Dels sätts ett ständigt tryck på arbetsorganisationen: på hela kedjan av underleverantörer, på de åkare som transporterar komponenter och färdiga varor och på arbetarna längs banden i sammansättningsfabrikerna, så att hela produktionskedjan blir till ett enda löpande band, där frånvaron av buffertar leder till en ständig press på alla att hinna klart i tid. För att öka pressen används också konsekvent underbemanning. Ett av syftena med detta är att få arbetarna själva att hela tiden rationalisera produktionen, och uppfinna egna förbättringar, för att klara pressen. *Kaitzen*-systemet är ofta kopplat till ett belöningsystem som är beräknat på det belopp som företaget förväntas tjäna in under ett år.

Ett problem för kapitalisterna med fordismens löpande band var att det gav en ojämn arbetsbörda, där vissa moment vid löpande bandet tog längre tid än andra, med väntetider för arbetare vid andra ställen som följd. Arbetarna vid bandet utvecklade också olika knep för att underlätta arbetet, och få korta pauser. När tidsstudiemän kontrollerade arbetet eller ackord sattes var arbetarna måna om att inte avslöja alla knep och visa hur snabbt de i själva verket kunde arbeta. Ett syfte med den magra produktionen är att komma runt detta problem, avtvinga arbetarnas hela deras kunskap om produktionen och komma åt alla lättnader i arbetet och mikropauser som arbetarna skapar åt sig.

Arbetarna ska också få att själva ständigt förbättra produktionen. Liksom i den tidigare fordismen standardiseras produktionen. Därefter höjs takten, genom ständig underbemanning, vilket tvingar arbetarna till nya lösningar. Arbetet observeras noggrant och så fort en arbetare utvecklat ett nytt handgrepp som förenklar produktionen görs detta till ny norm. Arbetarna ska nu heller inte vara helt knutna till samma plats vid bandet, utan lär sig andra handgrepp, för att kunna rycka in om det blir problem på andra ställen. På så sätt undviker kapitalet den tidsspill som uppstod när varje arbetare var bunden till en enskild maskin.

I den magra produktionen används ofta också arbetslag, ibland med en form av gruppäckord och ofta med produktions- och kvalitetsansvar. Om någon i arbetslaget är borta får de andra rycka in, och det gemensamma ackordet sätter press på alla i gruppen att göra sitt yttersta och hoppa in för att hjälpa varandra. Genom arbetslagen splittras också arbetarna upp i grupper som konkurrerar med varandra. Och även om de olika arbetslagen inte konkurrerar sinsemellan splittras sammanhållningen upp, t ex genom en sådan sak som att de olika arbetslagen har egna fikarum. Istället för yttre tidsstudiemän, lyfts någon från arbetslaget upp och få delta i det fortsatta rationaliseringsarbetet. Arbetarna får på så sätt själva vara med och planera hur de ska klara av en ytterligare minskad bemanning, och blir då tvungna att använda sig av de knep de själva utvecklat. Genom detta skapas ett system med ”ständiga förbättringar” av produktionen, vilket med en japansk term brukar kallas *kaitzen*. Och genom ett ansvar för visst förebyggande underhåll, så kallat TPU (Total Produktivt Underhåll), ska produktionsstopp minimeras vilket även gäller särskild underhållspersonal.

För att få arbetarna att arbeta maximalt kan de också tilldelas andra uppgifter utanför den direkta produktionen, till exempel rutingörömmål som tidigare legat på lägre tjänstemän eller städuppgifter som tidigare legat på städare, för att på så sätt fylla igen alla eventuella mikropauser och lugnare perioder.

Med den magra produktionen och *just-in-time* där lager minimeras och underbemanning råder ökar kravet från kapitalets sida på flexibilitet. Eftersom det inte finns några marginaler att ta till måste arbetarna jobba över om produktionen inte hinner klart i tid. Kapitalisterna strävar också efter att helt avreglera arbetstiderna, för att kunna använda arbetarna när de har behov av dem, med sådant som konjunkturanpassad arbetstid och liknade. Helst ska arbetskraften kunna plockas in när den behövs, vilket ökat användningen av olika former av tillfälliga arbeten, vilket vi redan varit inne på.

Tjänstesektorn

Som vi redan sett handlar en stor del av den växande tjänstesektorn om arbeten som på olika sätt har anknytning till industrin. En stor del av tjänstesektorn har också ”industrialiserats” de senaste decennierna och anpassats till det löpande bandet. Inom snabbköp och stormarknaderna arbetar kassörskorna sedan länge vid ett löpande band, där datorisering och användande av streckkoder gjort arbetet allt mer monotont. Datoriseringen leder också till ökad kontroll och krav på rationalitet. I Frankrike kontrolleras den volym kassörskorna expedierar, med krav på ett visst antal artiklar eller kunder

under en arbetsdag. Inom franchiseföretagen i restaurangbranschen sker tillverkningen också enligt löpande bandets princip med enkla standardiserade handgrepp och leveranser *just-in-time*.

När det gäller tjänstesektorn tillhör callcenterbranschen den snabbast växande. I Storbritannien har branschen redan över 340 000 anställda och antalet växer med nästan 20 procent per år. (18) I Sverige är antalet anställda fortfarande litet, drygt 7 000, telemarketing och telefonintervjuföretag oräknade, men branschen växer snabbt. (19) Callcenterföretagens tillväxt hör samman med andra företags strävan att slimma organisationen och lägga ut delar av verksamheten, antingen helt och hållet eller under arbetstoppar. Callcenterföretagen hänger på så sätt samman med den magra produktionens utbredning och kraven på en flexiblare arbetsmarknad.

På callcenterföretagen är 80% av de anställda kvinnor och 45% är under 25 år. Ofta förläggs företagen till orter med hög arbetslöshet, för att hålla löner låga och få god tillgång på arbetskraft. Ofta etableras också callcenterföretagen med ekonomiskt stöd från antingen stat, kommun, länsarbetsnämnder eller EU, eller dessa i kombination. Närmare 30% av de anställda saknar fast anställning och lönerna hålls låga, med ett genomsnitt på 13 165 kr/mån (1999). Många av företagen saknar kollektivavtal.

På callcenterföretagen används modern dator teknik för att industrialisera kontorsarbetet och effektivt övervaka de anställda, efter tayloristiska principer. Med hjälp av den tekniska utrustningen registreras hur lång tid varje moment i arbetet tar, t.ex. på- och avloggning, hur många samtal som hinns med, hur långa dessa är och hur långa pauserna är. Vissa företag har exakta krav på hur många samtal som ska hinnas med per dag och exakt hur många minuter ett moment får ta. Det finns till och med företag som mäter tiden för toalettbesök. Om anställda tar ”mikropauser” kan detta dras av från rastutrymmet. Kontrollen av samtalen är också hög och 67% av de anställda på callcenter uppger att de medlyssnas. Ibland är det också frågan om ren avlyssning, i smyg. Detta i kombination med att callcenterarbetarna ofta är bundna till detaljerade manus och standardfraser, vilket ytterligare degraderar det mänskliga i arbetet.

Förutom de nya callcenterföretagen så sker också en utveckling inom hela kontorsbranschen som kan beskrivas som ”callcenterifiering”. Det traditionella kontorsarbetet genomgår överallt – på banker, försäkringsbolag och industriföretagens administrationsavdelningar – en ”industrialisering”, där arbetet styckas upp, standardiseras och organiseras efter löpande bandets princip.

En annan snabbt växande del av tjänstesektorn utgör bemanningsföretagen, som idag anställer ca 20 000, framförallt i storstadsområdena. (20) Också här är 80% av de anställda kvinnor. Bemanningsföretagen garanterar endast lön för arbetstid motsvarande 75%, vilket är lägre än a-kassan. Det gör att det under månader med många röda dagar, som i maj, är omöjligt för de anställda att komma upp i full tid.

Bemanningsföretagen är, liksom de tillfälliga jobben, ett svar på kapitalets krav på en flexibel arbetskraft som kan hoppa in vid behov. Risken läggs på individen, som får sänkt lön, om efterfrågan sjunker. Personalomsättningen är mycket hög.

Näringsminister Björn Rosengren och AMS-chefen, Anders L Johansson har nyligen kastat fram förslaget att bemanningsföretagen ska överta arbetsförmedlingarnas roll för arbetslösa. Förslaget ligger helt i linje med den arbetsmarknadspolitik som vi diskuterat ovan, där målet är att de arbets sökande ständigt ska finnas tillgängliga för kapitalets behov.

Det har talats mycket om ny ekonomi. Men faktum är att en mycket stor del av den nya ekonomin helt enkelt handlar om service till den gamla. Många av de nya IT-företagen sysslar antingen med att sälja varor över nätet, som en ny form av postorderföretag, eller på att sälja reklamplats på olika former av gratis tjänster. Det som hänt sedan bubblan spruckit är att de gamla industri- och bankföretagen i ökad utsträckning använder sig av IT-teknik för att rationalisera och öka kontrollen, men någon ny form av ekonomi som skapar pengar ur ”nätet” är det inte fråga om.

Offentliga sektorn

Offentlig sektor behandlas mer ingående i en annan artikel i detta nummer, så här följer endast en mycket kortfattad redogörelse. Under åren 1960-1980 expanderade den offentliga sektorn mycket kraftigt, från 15 till 30% av BNP, men har sedan stagnerat och under 90-talet sjunkit ned. 1998 arbetade 24,4% av arbetskraften inom vård, skola och omsorg. Ett av skälen till attackerna mot offentliga sektorn har varit att kapitalet, genom skattesänkningar, privatiseringar och en växande försäkringsmarknad velat berika sig på den offentliga servicens bekostnad. Så att säga föra tillbaka/ återtransferera delar av mervärdet till det privata kapitalet.

Ett annat skäl bakom var att SAF och andra av kapitalets företrädare menade att offentliga sektorn konkurrerade om arbetskraften, och på så sätt drev upp lönerna. Genom kraftiga nedskärningar, hot om arbetslöshet och ständiga omorganiseringar har denna konkurrens definitivt brutits, arbetslösheten drivits upp och de offentligt anställda hamnat under samma press som de privat anställda. Liksom i det privata näringslivet har den offentliga sektorn splittrats upp genom entreprenadiseringar och bolagiseringar.

Vägar till motstånd

För att på allvar beskriva hur den dagliga klasskampen förs och diskutera hur kampen kan fördjupas och spridas är det nödvändigt att i detalj gå in på alla de områden som beskrivs ovan. Vi måste då undersöka hur relationen mellan klasserna och kampen ser ut inom industriföretag, callcenter, bemanningsföretag, den offentliga sektorn osv. I väntan på sådana undersökningar kan vi dock för tillfället endast ge några allmänna reflexioner.

Under de senaste årens växande motstånd mot ”globaliseringen” har det talats mycket om finanskapital, spekulation, marknad, multinationella företag som rör sig fritt över världen och mäktiga internationella institutioner såsom Världsbanken och WTO. Kapitalet framstår ofta i beskrivningarna som oerhört starkt och världens arbetare och fattiga som värnlösa offer.

Men det är viktigt att komma ihåg att det fortfarande är produktionen som är det avgörande för kapitalet; det är där mervärdet skapas, vilket kapitalisterna alltid är i desperat behov av att försöka öka. De ständiga omorganiseringarna för att splittra oss och de ständiga försöken att öka kontrollen och utsugningen, skulle inte behövas om de nu var så starka. På arbetsplatserna kan vi alltid ställa till trubbel.

Just-in-time och mager produktion har faktiskt gjort kapitalet mer sårbart än tidigare. Genom att ta bort alla marginaler har kapitalet velat öka pressen på arbetarklassen. Men samtidigt har det inneburit att även begränsade aktioner från arbetarna kan få enorma konsekvenser för kapitalet. För att produktionen ska fungera smärtfritt måste såväl hela produktionskedjan som transportererna mellan dem flyta på utan allvarliga avbrott. I annat fall kan även de mäktigaste kapitalerna snabbt tvingas på knä:

1991 strejkade mindre än 200 arbetare vid Renaults motorfabrik i Cléon, vilket på några veckor ledde till att 60% av företagets totala produktion stannade och 40 000 arbetare permitterades.

I Storbritannien blockerade förra året lastbilschaufförer och bönder oljeterminaler i protest mot det höga priset. När blockaden upplöstes efter en vecka meddelade affärskedjorna att de endast hade kunnat klara livsmedelsförsörjningen ett dygn till och ett av världens största biltillverkare var nära att ställa in all tillverkning i Europa.

Inbland målas det även inom vänstern upp en bild av tillvaron som en järnbur, där allt kapitalet företar sig endast leder till mer förtryck och utsugning. Istället måste vi alltid också lyfta fram vilka nya möjligheter som öppnar sig. Dagligen pågår under ytan en lågintensiv klasskamp. Med den magra produktionen kan det alltså räcka med en plötslig lokal konflikt, med transportarbetare eller monterare vid bandet, för att lamslå de mäktigaste företagsjättar. Dessutom medför den magra produktionen att även kampformer som övertidsblockader, maskning, frånvaro och sjukskrivningar blir effektivare och kan ställa till stora problem för kapitalet. Vi kan också fråga oss vilken kampform som har störst effekt idag: Hur många arbetstimmar går ”förlorade” idag pga strejker, officiella eller inofficiella, och hur många går förlorade pga frånvaro, att man tar längre raster än man har ”rätt” till, att man står och pratar eller duschar och byter om innan man stämplar ut osv?

Arbetarna är inte heller lika lättlurade som företagsledningarna tror. Nya former av lagarbeten blir ofta ett forum för kritik mot ledningen, där t ex förbättringsförslagen som ett led i kaitzen är ett utmärkt media för sarkasmer, och arbetarna går inte på talet om ökat medbestämmande. Visstidsanställda kan också ha en styrka i att de inte känner sig lika bundna till ett visst företag, som t.ex. korporativistiska jippon som drabkårsfestivaler och dylikt, och därför har mindre att förlora på att ta strid.

Industrialiseringen av tjänstesektorn och den massiva privatiseringen av offentliga välfärdstjänster innebär att tidigare gränser mellan olika skikt luckrats upp och en allt större del av arbetskraften ställts direkt under kapitalets krav på ständigt högre avkastning. Globaliseringen leder också till att nya arbetargrupper länkas samman i produktionskedjor världen över. Stick i stäv med kapitalets försök att splittra oss skapas på så sätt nya möjligheter att sprida kampen och nå ny enhet.

Inbland lyckas också en lokal konflikt få spridning och få med sig allt större skikt av arbetare och tjänstemän, som strejken i Frankrike 1995 som tvingade regeringen på reträtt. På liknade sätt har vi sett storstrejker och massdemonstrationer under de senaste åren i bland annat Sydkorea och Argentina. Än så länge har kampen dock oftast förblivit nationellt begränsad. I den växande antiglobaliseringsrörelsen har vi däremot sett en ny internationalism, där människor från allt fler länder deltar i kampen mot IMF, Världsbanken och WTO. Klasskampen är på intet sätt död, tvärtom polariseras världen allt mer. Det gäller bara att inse kapitalets svaghet och bruka vår styrka att kasta systemet över ända.

Fotnoter

1. För diskussionen om hur kapitalet å ena sidan, genom påförandet av det abstrakta arbetet, homogeniserar arbetarklassen, och å andra sidan, för att behålla sin position, splittrar och skiktar den, se Harry Cleaver, *Reading Capital Politically*.

2. Bilindustrin i Amerika dominerades tidigare av svarta militanta och fackligt organiserade svarta arbetare. För att oskadliggöra dessa flyttade kapitalet fabriker till förorter eller småstäder, dominerade av vita arbetare. Se artikeln senare i detta nummer, ursprungligt publicerad i *Collective Action Notes*. www.geocities.com/CapitolHill/Lobby/2379/ Med elektronikindustrins feminisering har kapitalet försökt utnyttja aktuella könsroller för att försämra arbetsvillkoren, t.ex. att kvinnor har flinka lemningar, är tålmodiga och inte ställer några krav. Se Linnéa Nilsson och Paula Mulinari, ”Arbete och kapital i den globala fabriken” i *Fronesis* nr 6-7, 2001.

3. Förlängning en av arbetsdagen brukar kallas det absoluta mervärdet och ökningen av arbetsintensiteten för det relativa mervärdet. Se t ex första bandet av *Kapitalet* där Marx skriver om fabrikslagstiftningen i England, där han även visar hur staten griper in som reproduktionens och totalkapitalets garant.

4. Mikael Nyberg, *Kapitalet.se*, s. 216f.

5. Göran Greider, *Arbetarklassens återkomst*, s. 98.

6. Benny Åsman, *Det globala rånet*, s. 24 och 29.
7. Se Massimo De Angelis, "Globalization, Work and Class: some Research Notes", för en diskussion om globaliseringen av finansmarknaden, handeln och produktionen, och vilka intressen som ligger bakom.
<http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis/warwick99.htm>
8. Benny Åsman, s. 34 och 84. Förutom låga löner finns det nämligen en rad andra faktorer kapitalet måste ta hänsyn till när de lokaliserar produktion: produktivitet, yrkeskunskap, transportmöjligheter, närhet till marknader, politisk stabilitet mm.
9. Daniel Ankarloo, "Farväl till arbetarklassen?", *Motströms* nr 1, 1997.
10. Göran Greider, *Arbetarklassens återkomst*, s. 44.
11. Greider, s. 45.
12. Se *Svenska Dagbladet* 8/8 2001.
13. *Aufheben*, nr 8, 1999. Se även deras pamflett *Dole Autonomy versus the re-imposition of work*, 1998
lists.village.virginia.edu/~spoons/aut_html/auf1edit.htm
14. Se *Dagens Nyheter* 5/7 2001.
15. Se Statistisk årsbok 2001, tabell 256.
16. Se *Aftonbladet* 8/1 2001.
17. Statistisk årsbok 2001, tabell 264.
18. Se Mikael Nyberg, *Kapitalet.se*, s. 259f.
19. Uppgifterna om callcenter och bemanningsföretag i Sverige är hämtade från HTF:s hemsida, www.htf.se.
20. Bemanningsföretagen som de ser ut idag var fram till 1993 förbjudna. Men efter Lagen om privat arbetsförmedling som den borgerliga regeringen stiftade, och som sossarna lovade återställa efter sin valseger(!), kom branschen att explodera.
21. Mikael Nyberg, s. 254 och 375.